

Grodnae et orbi

Гарадскія супольнасці
і гарадское асяроддзе XIV–XX стст.

Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі
(Гародня, 4–5 лістапада 2017 г.)



Мінск
Выдавец А. М. Янушкевіч
2018

Тетяна Гошко (Львоў),
кандыдат гістарычных навук

Жебраки і ставлення до них у руських містах XV — першої половини XVII ст.

Люди маргінесу чи не найскупіше представлені у джерелах, але без вивчення цієї категорії населення картина розвитку суспільства, в тому числі міського середовища, буде неповною.

За звичаєвим правом жебраками вважали людей, які не мали майна, перебуваючи в місті, не мали сталих джерел доходу, в першу чергу заробку, зазвичай жили на милостиню. Часи середньовіччя з його ідеалами аскетизму, добродесної убогості і милосердя, були найсприятливішими для цієї категорії людей. Як зауважив Пьотр Гроховський, це був період розквіту для них¹. Панівна в ті часи доктрина милосердя мала біблійні корені. Вона включала шість добрих справ, що відповідало біблійній оповіді про Страшний суд з Євангелія від Матвея (Мт, 25, 31–46).

Однак все змінилося в XIV ст. Саме тоді у суспільній моралі відбуваються певні трансформації, і якщо у попередні епохи мандрівників сприймали дуже позитивно, то в XIV ст. ставлення до них різко погіршується. Жак Ле Гофф зазначав: «Середні віки, епоха піших і кінних подорожей, щільно наблизяться тоді до свого кінця — не тому, що Пізнє Середньовіччя не знало подорожей, але тому, що починаючи з XIV ст. мандрівники стають волоцюгами, окаянними людьми. Раніше вони були нормальними істотами, в той час як згодом нормальними стали домосіди»². На перше місце поступово виходить страх перед чужим, невідомим, незрозумілим, незрозумілим. Він стає іманентно присутнім у суспільній свідомості, його активно підтримують проповідники і церковні діячі³. Саме в ті часи стали з'являтися постанови проти же-

¹ Grochowski P. Dziady. Rzecz o wędrownych żebrakach i ich pieśniach. Toruń, 2009. S. 14.

² Ле Гофф Ж. Цивілізація середньовічного Запада. М., 1992. С. 163–164.

Детальніше див.: Сурга Е. Страх как элемент средневекового менталитета // Европа: актуальные проблемы этнокультуры: материалы VIII Междунар. науч.-теорет. конф., г. Минск, 22 декабря 2014 г. Минск, 2015. С. 20–21.

браків та волоцюг, зокрема в Західній Європі, в тому числі в Англії⁴.

Люди цієї категорії відрізнялися ще й зовнішнім виглядом⁵, що ніяк не відповідало уявленням про добродесність. У світі символів і сенсів, яким було середньовіччя загалом, і яким почасти був перехідний час від Середніх віків до ранньомодерної доби, одяг виконував роль певного маркера, а тому мав неабияке значення. Носити одяг, який не відповідав соціальному статусу людини, було ознакою гордині і морального падіння⁶. Одяг маркував як патриція, так і посполитого, єврея, служителя культу чи жебрака, що знайшло своє відображення також у візуальних джерелах⁷. Однак, семіотичні особливості одягу людей, які належали до категорії суспільного маргінесу, не лише маркували їх як «інших», а часом спеціально використовувалися для досягнення певної мети. Це, наприклад, стосується одягу, характер якого чи його часткову відсутність іноді використовували жебраки для отримання милостині⁸.

Міщани намагалися контролювати бодай якусь частину цього про шарку, про що згадує і Б. Гроїцький⁹. Щоб відрізнити контрольованих владою жебраків від усіх інших, їм видавали спеціальні знаки. Часто це були бляшки, а часом полотняні нашивки¹⁰. Факти видачі жебракам відповідних бляшаних відзнак зафіксовано у Львові в останній третині XVI ст, про що є записи в рахункових книгах міста¹¹.

У Львові було створено окрему дідівську (жебрацькі) корпорацію, очолював її староста (starosta mendicorum), в 1520–1530 рр. на цю по-

⁴ Putnam B. H. The Enforcement of the Statutes of Labourers During the First Decade after the Black Death 1349–1359. New York, 1908. 480 p.; Poos L. R. Social Context of Statute of Labourers Enforcement // Law and History Review. Vol. 1. 1983. No 1. P. 27–52.

⁵ Опис характерного одягу жебраків XVI ст. див.: Karpiński A. Pauperes. O mieszkaniach Warszawy XVI i XVII wieku. Warszawa, 1983. S. 221–222.

⁶ Детальніше див.: Ле Гофф Ж. Цивілізація Середньовічного Запада. С. 435.

⁷ До прикладу в ілюстраціях до Саксонського Зеркала. Див.: Гошко Т. «Саксонське зеркало» як джерело феодального і міського права // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. ССХVIII. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. Львів, 2015. С. 128–160.

⁸ Детальніше див.: Geremek B. Człowiek marginesu // Człowiek Średniowiecza / Pod red. J. Le Goffa. Warszawa, 2000. S. 461.

⁹ Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej. Warszawa, 1953. S. 62.

¹⁰ Karpiński A. Pauperes. O mieszkaniach Warszawy XVI i XVII wieku. S. 222.

¹¹ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІАУЛ). Ф. 52. Оп. 2. Спр. 714. Книга реєстрів тижневих видатків міської каси (1589–1597). Арк. 389, 486.

саду було обрано русина жебрака Макара¹².

Подібні жебрацькі організації існували і в інших містах Корони. Зокрема, відомо, що в Кракові Пйотр Скарга у 1592 р. заснував жебраче братство, яке проіснувало до 1661 р. Ця організація мала свій окремий статут, де було прописано засади існування братства і принципи входження до його складу нових членів¹³. У Варшаві братство убогих з'явилося в 1546 р.¹⁴.

Саме про цю частину лузних людей, про контрольованих владою жебраків, Броніслав Геремек писав, що їх не завжди можна було віднести до категорії людей суспільного маргінесу, оскільки вони були не тільки обов'язковою складовою тогочасного суспільства, але його невід'ємною і необхідною часткою, в першу чергу тому, що давали можливість членам цього соціуму виявити свою жертвність і милосердя, а це, як відомо, відповідало християнським уявленням про "чоловіка доброго"¹⁵.

У містах ставлення до жебраків, як і до деяких інших категорій міського маргінесу, було амбівалентне. Незважаючи на певне табування цієї категорії, їм приписували особливі здібності. Саме вони могли посприяти "очищенню" від гріхів, були тими суб'єктами, які могли молитися за спасіння душ всіх інших, так би мовити "чистих" чи "праведних", осіб з числа громади. Така амбівалентність у оцінці не в останню чергу була пов'язана із тим, що ці люди перебували на межі між установленими нормами суспільного життя і їх порушенням¹⁶.

Саме тому пожертви на роздачу милостині, та пожертви шпиталям¹⁷, де жило чимало "офіційних" жебраків, стали важливою складо-

¹² Там само. — Спр. 9. Книга запису індуктів і протоколів уряду Ради (1507–1530). Арк. 920.

¹³ Żebracy // <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/zebracy;4002833.html>

¹⁴ Karpiński A. Pauperes. O mieszkańcach Warszawy XVI i XVII wieku. S. 230.

¹⁵ Geremek B. Człowiek marginesu. S. 459.

¹⁶ Див. ширше: Сурга Е. Табуїзація как фактор маргиналізації в період Середньовіччя в Західній Європі // Лістападаўскія сустрэчы: зб. арт. на матэрыялах Міжнар. навук. канф. у гонар акадэмікаў М. М. Нікольскага і В. А. Перцава. Мінск, 2011. С. 126–127.

¹⁷ Про заснування шпиталів у середньовічній Європі див.: Eysymontt r. Średniowieczny szpital pw. Św. Macieja we Wrocławiu // Quart. Nr 4 (10). 2008. S. 7–14. Про практику опіки над жебраками і каліками у шпиталях середньовічної Німеччини див.: Сурга А. Карціны беднасці ў Германіі ў пярыяд позняга Сярэдняв'якоўя. Прытулкі і шпіталі // Весці Беларускага дзяржаўнага педагагічнага універсітэта імя Максіма Танка. № 2. 2002. С. 139–145. Про шпіталі Речі Посполітої див.: Słoń M. Szpitale średniowiecznego Wrocławia. Wrocław, 2000. 368 s.; Karpiński A. w średniowiecznych i wczesnonowoczesnych przytułkach // Kwartalnik Historyczny. r. CIX. 2002. Nr 2. S. 123–

вою життя міщан. Часто їх прописували у тестаментях, коли людина намагалася звести порахунки із життям. До прикладу, у заповіті київського міщанина Семена Мелешковича, 8 квітня 1563 р. внесеному до київських ратушних книг, було записано: "А особливо по животе своєм на пам'яті і на потреби належачіє по души справовати и шаювати, млстню давати двесте коп гршеи"¹⁸. В тестаменті міщанки Ювги Жданівни від 23 січня 1636 р. записано: "...А што маю янышу сто фунтовъ, то опекунь мои панъ Ареѳема маєт продат и то на поминъки по души моєи и на ялмужну убогимъ обернуть маєт"¹⁹.

Також, відповідно до записів у рахунковій книзі львівського шпиталю Св. Духа в часи каденції на посаді провізора шпиталю відомого львівського радника і хроніста Бартоломея Зіморовича²⁰, цій установі міщани переказали чималі кошти. Зокрема, в 1617 р. 100 флоренів передав Гаспар, в 1629 р. пані Сузанна передала 300 зл., в 1638 р. якийсь Бальгазар Грабовський відписав 1000 злотих, Стефан Вартерішович 166 злотих, в 1640 р. п'ять флоренів шпиталь отримав від Анни Гладишової²¹, в 1645 р. пані Словіковська з братом Антонієм Массарем записа-

133. Про львівські шпиталі див.: Słoń M. Hospitals in the City of Lwów in the Middle Ages // Acta Poloniae Historica. Nr 75. Warszawa, 1997. S. 5–25. Аналіз досліджень історії львівських шпиталів див.: Потимко О. Розвиток медицини у Львові в XIV–XVIII ст.: література, проблеми, дискусії. Львів, 2012. С. 62–93. Практика опіки над убогими у шпиталях характерна була і для ВКЛ. Перший шпиталь у Литві було засновано у Вільні в 1514 р., в Ковні шпиталь створено в 1519 р. тощо. Багато таких шпиталів сторювали у містах, часто приватних і слабо організованих. Ці шпиталі були розраховані на невелику кількість пацієнтів. Зокрема, в 1614 р. Лев Сапега заклав шпиталь у Рожанах, що мав забезпечувати лише 16 убогих, а в 1649 р. закладено шпиталь у Новогрудку, розрахований на 10 бідаків тощо (див.: Gryko B. Sapiżyńskie fundacje szpitali jako przejaw miłosierdzia? // Białostockie Teki Historyczne. T. 8. 2010. S. 51, 53, 56).

¹⁸ Білоус Н. Тестаменти киян середини XVI — першої половини XVII століття. К., 2011. С. 100.

¹⁹ Там само. С. 150.

²⁰ В інвентар книг і рукописів, які були у власності Бартоломея Зіморовича, вписано три реєстри шпиталю Св. Духа — реєстр за 1642–1644 рр., укладений райцею Яном Шольцом, реєстр за 1650–1658 рр. та реєстр під назвою «Fundatio et patrimonium hospitalis S. Spiritus» (під подібним титулом було видано роботу Зіморовича, однак невідомо, чи цей текст відповідає рукопису, який значився в інвентарі). Див.: Materyały do biografii Jozefa Bartłomeja Zimorowicza (Ozimka). Część I / Wyd. K. J. Heck // Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce. T. VIII. Kraków, 1895. S. 211.

²¹ ЦДДАУЛ. Ф. 52. Оп. 2. Спр. 1105. Книга записів дарчих та заповітів на користь шпиталю св. Духа (1580–1779). Арк. 192–192 зв.

ли на шпиталь 1000 зл., з яких шпиталь мав отримувати чиншу 20 зл., в 1649 р. різник Ян Войнар заповів 100 зл., в 1652 р. — пані Катерина Фіснерова передала шпиталеві 200 злотих, з яких мали отримати чиншу по 8 зл.²² Ці пожертви були практично щорічними. Оксана Потимко підкреслює, що зазвичай пожертвувані кошти вкладали у нерухомість, а на утримання мешканців шпиталю, яких на 1607 р. було близько 80 осіб, використовували відсотки від отриманого прибутку²³.

Як не було готівки, то жертвували будинки, прибуток від яких мав іти на милостиню, як видно, наприклад, з тестаменту львівського архітектора Павла Римлянина від 1618 р.: "...Віддаю також і заповідаю на вічні часи дім з ділянкою Гілічівський, який купив від Христофора Гіліцького, паннам Святої Клари на Боже ім'я і милостиню, щоб за мою душу Господа Бога просили..."²⁴. В 1632 р. шпиталеві було передано у власність ще одну кам'яницю у місті²⁵. Часом на роздачу милостині і на пожертви церквам і шпиталю віддавали речі або ж товар, який можна було продати. Саме так зробив у 1467 р. смоленський купець Гермула, якого смерть застала у Львові, і який не мав тут нічого, окрім перцю, який привіз на продаж²⁶.

Прикладів таких можна навести безліч. Саме через милостиню і пожертви на жебраків та калік міщани намагалися забезпечити спасіння душі. Подекуди на таку функцію милостині прямо вказувалося у тестаменті. Зокрема, Барбара, вдова львівського передміщанина Климентя Вендриновича, в 1651 р., записуючи свою нерухомість швагрові, просила його, щоб не забував рятувати милостинею її грішну душу і давав за неї убогим²⁷.

Щоправда, "фінансування" жебраків було справою приватною, бо якщо сиріт чи калік місто утримувало централізовано, виділяючи що-

²² Fundatio et patrimonium hospitalis s. Spiritus Leopoliensis a Bartholomeo Zimorowic consule Leopoliense descripta anno Domini 1653 // Pomniejsze źródło do dziejów literatury i cywilizacji polskiej w XVI i XVII stuleciu / Wyd. K. J. Heck. Stryj, 1891. S. 47–48.

²³ Потимко О. Розвиток медицини у Львові в XIV–XVIII ст. С. 65.

²⁴ Замостяник І. Тестамент львівського архітектора Павла Римлянина (1618 р.) // Український археографічний щорічник. К., 2009. Вип. 13/14. С. 463, 465.

²⁵ ЦДДАУЛ. Ф. 52. Оп. 2. Спр. 1105. Арк. 192.

²⁶ Капраль М. Смолянин Гермула у Львові в 1467 році // Вісник Львівського університету. Серія історія. Вип. 45. Львів, 2010. С. 547–548.

²⁷ ЦДДАУЛ. Ф. 52. Оп. 2. Спр. 342. Книга записів заповітів та актів про юридичне оформлення прав власності на спадкове рухоме та нерухоме майно (1649–1659). Арк. 207.

разу на це окремі кошти²⁸, що відобразилося у книгах міських видатків, то на жебраків таких обов'язкових виплат не було, оскільки це не було передбачено правом. Однак трапляються поодинокі записи тієї чи іншої підтримки окремих жебраків, як-от у 1583 р., коли львівському жебракові Схоржалему місто виділило на сорочку 15 грошів²⁹. Але це радше був виняток, аніж правило.

У містах жебраки жили не лише за рахунок милостині, а і з тимчасових спорадичних заробків. Наприклад, вони брали участь у релігійних дійствах, співах, нічних молитвах. Вони підробляли на похоронах — омивали небіжчика, читали при ньому молитви в так звані пусті ночі, несли гріб, жінки наймалися на роль плакальниць тощо. Про популярність такого підробітку, як голосіння на похоронах міщан, свідчить той факт, що про нього згадує у своїй поемі "Роксоланія" Себастьян Фабіян Кльонович³⁰. За таку роботу лузні люди отримували дрібну винагороду.

Часом такі майбутні витрати на жебраків прописували у тестаментях. Наприклад, у тестаменті львівського міського годинникаря Себастьяна Свайновського, записаному в 1629 р., зазначалося, що його дружина Анна має витратити на його похорон тридцять злотих, щоб дійство було гідне доброго християнина. Окрім того, на костел Св. Духа, де тестатор хотів бути похованим і де разом з "братями служби Божі замовляв", вона мала передати п'ятдесят злотих, а на костел Св. Хреста перед Галицькою Брамою — чотири злотих³¹. Львівська міщанка Анна Валента Головська заповіла витратити на свій похорон сто злотих і стільки ж на поминальні обіди. При тому вказала, що це має бути за спасіння не тільки її душі, а й душ бабусі, батька, матері, чоловіка, сестри і швагра (окремо по 30 злотих мали передати Бернардинам, костелу Св. Анни та отцям Босим)³². Це були порівняно невеликі

²⁸ Там само. Спр. 713. Книга реєстрів тижневих видатків міської каси (1582–1588). Арк. 100, 113, 124; Спр. 716. Книга реєстрів тижневих видатків міської каси (1604–1606). Арк. 2.

²⁹ ЦДДАУЛ — Ф. 52. Оп. 2. Спр. 713. Арк. 128.

³⁰ Klonowic S. F. Roxolania — Roksolania czyli Ziemie Czerwonej Rusi / Wyd. i przełożył M. Mejer. Warszawa, 1996. S.120–122.

³¹ ЦДДАУЛ. Ф. 52. Оп. 2. Спр. 339. Книга записів заповітів та актів про юридичне оформлення прав власності на спадкове рухоме та нерухоме майно (1625–1639). Арк. 140.

³² Там само. Спр. 340. Книга записів заповітів та актів про юридичне оформлення прав власності на спадкове рухоме та нерухоме майно (1627–1641). Арк. 119–120.

видатки. Наприклад, в 1658 р. вдова Зерницького Катажина заповіла на похорон, пожертву до костелів і шпиталів, а також на милостиню для убогих тисячу золотих³³.

При таких okazіях, як похорони міщан, особливо заможніших, жебраки могли розраховувати і на почастунок, який влаштовували родичі задля спасіння душі померлого. Зокрема є такий запис в реєстрі видатків на похорон львівського писаря Войцеха Зимницького (13 травня 1640 р.)³⁴. При цьому Анна Зимницька дала на жебраків 3 зл. і на жертву для бідних — 6 зл.³⁵.

Жебраки, “визнані” міською владою, намагалися жити, поважаючи усталені правові норми, і дотримуватися їх. Часом вони володіли певним майном. До прикладу, в міських книгах Львова за 12 березня 1519 р. читаємо: “Жебрак Іван з Калічої гори визнав, що він продав свій город, розташований біля Сидора русина, Іванеку русинові з-під замку за копу і десять грошів... Діялось за тиждень до першої неділі великого посту”³⁶. До речі, саме цей запис є першою писемною згадкою про львівських жебраків³⁷. В міських актах є й інші записи про продаж ними певного майна. Зокрема, у книзі записів індуктів і протоколів львівської ради під 29 травня 1536 р. зафіксовано заяву жебрака Климка з дітьми Остапком та Орисею про продаж будиночка на Шпитальній вулиці³⁸.

Такі “офіційні” жебраки часто мали сім’ю і дітей, як наприклад львівські жебраки Климко (Остапа і Орисю)³⁹ та Макар (Івашка та Хведю)⁴⁰. Дехто з них крім милостині, мав інші джерела доходів, як от руський жебрак Климак з львівського передмістя, який брав товар для торгу

³³ Там само. Спр. 342. Арк. 471.

³⁴ Цит. за: Петришак Б. «Лицар пера і каламаря» писар міста Львова Войцех Зимницький (1583–1639). Львів, 2011. С. 164 (додаток 10).

³⁵ Там само. С. 163, 164.

³⁶ ЦДДАУЛ. Ф. 52. Оп. 2. Спр. 9. Книга запису індуктів і протоколів уряду Ради (1507–1530). Арк. 264; Крип’якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. Львів, 1994. С. 147.

³⁷ Охріменко Ю. Перші львівські жебраки. Львів, 2009; https://uk.wikipedia.org/wiki/Перші_львівські_жебраки.

³⁸ ЦДДАУЛ. Ф. 52. Оп. 2. Спр. 10. Книга запису індуктів і протоколів уряду Ради (1531–1542). Арк. 512. Див. також: Крип’якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. С. 226.

³⁹ Див. вище.

⁴⁰ ЦДДАУЛ. Ф. 52. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 801–802; Крип’якевич І. Львівська Русь... С. 243.

і заборгував за нього Вольфові Шольцу 30 флоринів, про що свідчить у своїй заяві від 16 грудня 1542 р.⁴¹.

Також жебраки часом давали міщанам в борг готівку. Наприклад, львів’янка Катерина Фістерова в 1656 р. заборгувала 3 флорини бабі Софії, що проживала у шпиталі св. Станіслава⁴². Анджей Карпінський наводить чимало таких прикладів, які мали місце у Познані, Варшаві та інших містах⁴³. Хоч більшість дослідників відкидають думку про певну заможність жебраків (І. Крип’якевич⁴⁴, А. Карпінський⁴⁵ та ін.), але сеймові конституції, якими на жебраків було накладено доволі великі податки, опосередковано підтверджують цю тезу.

Щоправда, серед волоцюг і жебраків була доволі високою злочинність, і тут важко відділити жебраків, яких контролювала міська влада, від тих, яких вона не контролювала, як і власне жебраків від інших категорій лузних людей. Але варто пам’ятати, що ці люди належали до категорії так званої мовчазної більшості, тобто вони, якщо і залишали про себе дані у писемних джерелах, то найчастіше у судових актах. Можливо саме це і спричинило певне стереотипне ставлення до даної суспільної групи. Броніслав Геремек і Анджей Карпінський власне підкреслювали, що не можна однозначно ставити знак рівності між злочинцями і лузними людьми, хоча останні, маючи постійно справу з порушенням певних суспільних норм, частіше за інших порушували закон⁴⁶.

Оскільки не так багато є джерел, які б свідчили про людей маргінесу, то дані сеймових конституцій про них є особливо цінними. На сеймах Корони Польської питання про лузних людей піднімалися, починаючи з кінця XV ст. Зокрема, на сеймі 1496 р. було прийнято з цього приводу розлогу постанову, яка зокрема передбачала, що лузних людей у містах, містечках і селах не можна переховувати під загрозою кари у чотирнадцять марок⁴⁷. Зокрема зазначалося: “Про жебраків. Позаяк у цьому славному Королівстві видно таку кількість жебраків, яку

⁴¹ ЦДДАУЛ. Ф. 52. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 1461; Крип’якевич І. Львівська Русь... С. 280.

⁴² ЦДДАУЛ. Ф. 52. Оп. 2. Спр. 342. Арк. 429.

⁴³ Karpiński A. Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku. Warszawa, 1996. S. 318.

⁴⁴ Крип’якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI віку // Його ж. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. С. 30.

⁴⁵ Karpiński A. Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku. S. 318.

⁴⁶ Karpiński A. Pauperes. O mieszkańcach Warszawy XVI i XVII wieku. S. 195.

⁴⁷ Volumina Constitutionum. T. I: 1493–1549. Vol. 1: 1493–1526 / Do dr. prz. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak. Warszawa, 1996. S. 70–71.

годі знайти в іншому Королівстві, отож ми вирішили, щоб у містах і селах нашого Королівства не більше було жебраків, аніж ті, яким міська влада або плебанія, або землевласники дадуть відповідні ознаки. А кого б було знайдено без ознак, тих належить схопити і віддати зводити фортифікацію проти турків і татар⁴⁸. Крім фортифікаційних робіт, жебраків використовували на сільськогосподарських роботах. Пйотрковські статuti 1496 року забороняли пускати лузних людей під час жнив з польських теренів до Сілезії і Пруссії, що пояснювалося нестачою робочої сили: “Позаяк багато чоловіків і жінок із земель мазовецьких і інших земель Королівства Польського під час жнив звикли працювати у Сілезії та Пруссії, внаслідок чого на землях польських важко знайти робітників і слуг, тому наказуємо, аби всі такі владою були затримувані й передавалися для роботи зем'янам⁴⁹. Цю постанову було повторено в 1503 р.⁵⁰, а з 1538 р. вона стала стосуватися і переходу лузних людей до Угорщини⁵¹.

В тому ж таки 1538 р. було прийнято Статут Сигізмунда Августа, який Бартоломей Гроїцький опублікував як додаток до свого трактату⁵². Лузних людей зобов'язували протягом трьох днів після приходу до міста найматися на службу, за невиконання цих приписів загрожувало покарання: їх мали затримати, закувати і примусово відправити на насипання валів чи гребель. Саме таке рішення було прийняте ще на коронному вальному Пйотрковському сеймі в 1519 р.⁵³. Певною мірою його повторили на вальному пйотрковському сеймі 1523 р., підкреслюючи розповсюдження злочинності і необхідність боротьби з нею⁵⁴. Дотримання статутів і контроль за волоцюгами і жебраками, як і за

⁴⁸ Цит. за: *Wiek V–XV w źródłach: Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów / Opracowali M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard. Warszawa, 1999. S. 195; Хрестоматія з історії України литовсько-польської доби / Упор. Т. Гошко. Львів, 2011. С. 67. Детальніше див: *Volumina Legum. T. I. Petersburg, 1859. S. 122–123.**

⁴⁹ *Volumina Legum. T. I. S. 122; Хрестоматія з історії України литовсько-польської доби. — С. 67.*

⁵⁰ *Volumina Constitutionum. T. I. Vol. 1. S. 121.*

⁵¹ *Volumina Legum. T. I. S. 261.*

⁵² Groicki B. *Artykuły prawa majdeburkiego, które zowią Speculum Saxonum z łacińskiego języka na polski przelożone i znowu drukowane roku pańskiego 1629 // Groicki B. Artykuły prawa majdeburkiego. Postępek sądów około karania na gardle. Ustawa płacej u sądów. Warszawa, 1954. S. 96.*

⁵³ *Volumina Constitutionum. T. I. Vol. 1. S. 311.*

⁵⁴ *Volumina Legum. T. I. S. 201; Volumina Constitutionum. T. I. Vol. 1. S. 390.*

іншими лузними людьми, покладався на старост, що ще раз було підкреслено на сеймі в 1532 р.⁵⁵ У березні 1563 р. сеймуюча шляхта знову прийняла відповідну конституцію і поклала відповідальність за гультяїв та лузних людей на міський уряд⁵⁶. Вочевидь, прийняті раніше конституції в цьому питанні були малоефективними, бо час до часу виникала необхідність їх повторення.

Незважаючи на той факт, що так звані лузні люди вели специфічний спосіб життя, їхню кількість у містах намагалися контролювати і обклали їх податками. В податковому універсалі 1565 р., як і в наступні роки (1569, 1573, 1577 та ін.), зазначалося: “Лузні люди, тобто гультяї, чоловіки і жінки, які на хатню службу не наймаються, кожен має дати від своєї особи по дванадцять грошів. Війт і присяжники під присягою мають це пильнувати, аби ті не ухилялися від такого податку...”⁵⁷. У містах “гультяї”, як чоловіки, так і жінки, які наймалися на роботу менше як на рік або взагалі не працювали, мали також сплачувати до скарбу по 12 грошів, а представники місцевої влади мали контролювати виконання даних приписів. Цей обов'язок покладався у містах і містечках на райців, які мали складати списки цих людей, стягувати з них податки, не долучати їх до платників шосу, ба більше, не допускати гультяїв до міст, якщо вони не мають відповідних квитів, що вже сплатили такий податок або ж можуть його сплатити. Райці мали щоквартально чинити інквізицію з цього приводу, віддавати без будь-яких хитроців зібрані кошти збирачам податків під загрозою кари, як за розтрату (“sub poena reculatus”). Подібні приписи знаходимо не лише в конституції 1565 р., їх повторювали практично в кожному прийнятому на сеймі поборовому універсалі, причому майже дослівно⁵⁸. Щоправда, у поборовому універсалі 1578 р. покарання за невиконання райцями вищезазначених приписів було уточнене і з того часу становило 14 марок⁵⁹. При цьому перекупки і перекупні в сільській місцевості мали сплачувати меншу суму — лише 6 грошів, у малих містах — по 7 грошів, а от у містах більших — як і гультяї, по 12 грошів⁶⁰.

Податок, який накладали на лузних людей, не був сталим і з часом зростав. Зокрема, поборовий універсал, прийнятий на вальному вар-

⁵⁵ *Volumina Legum. T. I. S. 248.*

⁵⁶ *Ibid. S. 20.*

⁵⁷ *Ibid. S. 61, 72, 103, 127, 177.*

⁵⁸ *Ibid. S. 62, 73, 104, 128.*

⁵⁹ *Ibid. S. 178.*

⁶⁰ *Ibid. S. 62.*

шавському сеймі в 1578 р., передбачає для цієї категорії людей оплату в 24 гроші⁶¹. Привертає увагу факт, що до лузних людей прирівняні також дудкари та скоморохи. Те саме було практично дослівно повторено на сеймах в 1580⁶² та 1581 роках⁶³. На тому ж таки сеймі 1578 р., а потім на сеймі 1581 р. було прийнято рішення, що гультяї у більших містах незалежно від статі мають сплачувати по 30 грошів з особи, а у менших — по 15 грошів⁶⁴. На надзвичайному коронному варшавському сеймі в 1624 р. цей податок було збільшено до чотирьох злотих⁶⁵. Більше того, в поборовому універсалі 1588 р. відобразилися зміни у політиці влади щодо жебраків — з'являється гендерна диференціація щодо оплат: "Лузні в містах, тобто гультяї, чоловіки і жінки, які на річну службу не наймаються, мають платити, чоловіки по дванадцять грошів, а жінки лузні по чотири гроші"⁶⁶.

Окрім того, на сеймі 1588 р. підтвердили приписи, прийняті в 1496 р.: "93. Статут Яна Ольбрахта *de validis mendicantibus*⁶⁷; також статут *pro схоплення гультяїв* до виконання приводимо *poena centum marcarum*⁶⁸, де б урядом гродським або міським не був би виконаний, *interposita*^{69,70}.

Подібні постанови були не випадковими. У XVI ст. відбувається зміна середньовічної доктрини милосердя і погляду на бідних. Зо-

⁶¹ Volumina Legum. Т. II. Petersburg, 1859. S. 192.

⁶² Ibid. S. 199. Цей поборовий універсал в перекладі на руську мову 29 лютого 1580 р. було вписано до луцьких гродських книг. Запис супроводжувався преамбулою: «Року тисеча пятсот шмьдєсятото мсца єввралья КѠ [29] дня. Принесєнь и подань мнѣ єсть Анѣдрѣю Киверєцкомѣ, подѣстаростемѣ луцькомѣ, шт єго млсти пна Александря Жоравъницъкого, старосты, ключника и городъничого луцького, листъ ѳневерсаль єго королевское млсти поборовый, тепєрь недавно на соимє Варьшавскомѣ ѳвалєньиєб черезъ коморъника єго королевское млсти пна Якуба Прусского. Ино ѣа тотъ ѳниверсаль, с польского письма на руское преложити вєлѣвши, до книгъ для вѣписованья приналъ, которыи такъ сѣа в собѣ маєть...» (Українське повсякдення ранньомодерної доби. Збірник документів. Вип. 1. Волинь XVI ст. / Упор. В. Безпалько, М. Висотін, І. Ворончук, М. Кучерук, Ю. Чубик. К., 2014. С. 312–327).

⁶³ Volumina Legum. Т. II. S. 213.

⁶⁴ Ibid. S. 193, 214.

⁶⁵ Volumina Constitutionum. Т. III. Vol. 1. S. 342.

⁶⁶ Volumina Legum. Т. II. S. 271.

⁶⁷ *De validis mendicantibus* — про здорових жебраків.

⁶⁸ *Poena centum marcarum* — кара у розмірі ста марок.

⁶⁹ *Interposita* — впроваджена.

⁷⁰ Volumina Legum. Т. II. S. 269.

крема, проти толерування жебраків виступав Мартін Лютер, який, однак, вважав, що місцева влада повинна організувати систему опіки над людьми неповносправними. До речі, саме неповносправні, каліки, хворі та старі зазвичай знаходили легальний статус у містах, а здорових жебраків переслідували і висилали з поселення. В той самий час Жан Кальвін, виступаючи проти жебраків, заперечував необхідність і можливість будь-якої допомоги їм, навіть незважаючи на те, чи можуть вони самі собі поради, чи ні⁷¹. Разом з тим, саме у XVI — XVII ст. починають з'являтися спеціальні органи примусової праці для здорових жебраків і волоцюг. Насамперед вони з'являються у Західній Європі: в 1557 р. такий заклад засновано в Лондоні, наприкінці XVI ст. — в Амстердамі, на початку XVII ст. — в Бремені, Любеку, Гамбурзі, в 1611 р. в Парижі було зроблено спробу поселити жебраків у трьох подібних спеціальних закладах (вже на 1616 р. там проживало 2,2 тис жебраків). В Польщі перші такі заклади виникли в Іданську (в 1629 р.) та в Ельблонзі (в 1631 р.)⁷². Однак, не все було так однозначно. В той самий час, в 1606–1610 рр., у лютеранському Іданську створили спеціальний орган з опіки над жебраками і коморниками — Уряд Доброчинності. Складався він із чотирьох відділів: відділ харчування (відповідав за закупку харчів для шпиталів та бідноти); фінансовий відділ (відповідав за збирання коштів на громадську опіку та організацію системи допомоги); відділ здоров'я (відповідав за організацію шпиталів та позашпитальної лікарської допомоги); відділ будівництва (відповідав за ремонт будинків)⁷³.

Проникнення протестанської моралі в міщанське середовище, а відтак зміна ставлення до бідності і жебраків, почасти прослідковується і по тогочасних міщанських тестах. До прикладу, в 1649 р. у актові книги було внесено тестамент львівського передміщанина Бартоломея Краковчика, який заповів на своє поховання потратити 120 злотих, щоб все було так як належить достойному християнинові; на костел св. Анни його дружина мала передати 200 злотих, на бернардинів, Кармелітів, Домініканів, Августиніан — по 100 злотих. При цьому він заповів, щоб до Братства Божого Тіла було передано 100 злотих, але

⁷¹ Karpiński A. Opieka społeczna nad dziećmi i młodzieżą w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVII wieku // Kwartalnik Historyczny. r. CIX. 2002. Nr 3. S. 23.

⁷² Żebracy // <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/zebracy;4002833.html>

⁷³ Karpiński A. Opieka społeczna nad dziećmi i młodzieżą w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVII wieku. S. 24–25; Kropidłowski Z. Formy opieki nad ubogimi w Gdańsku od XVI do XVIII wieku. Gdańsk, 1999. S. 38–42, 45–55.

так, щоб братчики при костелі створили касу, з якої можна було б без процентів позичати кошти бідним людям пристойного походження⁷⁴.

Відтак, у XVII ст. на жебраків все частіше стали дивитися як на потенційних злочинців. В цей час питання про волоцюг і жебраків залишалося далеко не останнім для міст Речі Посполитої. Знову його обговорювали на Варшавському вальному сеймі 1611 р., пропонуючи використовувати жебраків на громадських роботах⁷⁵. Маємо підтвердження виконання цих постанов. Зокрема, у 1617 р. їхню працю використовували для перебудови львівської ратуші: "Райця Мартин Кампіан (Campanus) зайнявся підвищенням ратушної вежі. Досі вона була чотиригранна. З дозволу ради він розібрав її частину, натомість почав мурувати восьмигранну у тому пропорційному вигляді, як її бачили сучасники перед зруйнуванням 1826 року. Крім звичайних робітників, він використовував нероб, волоцюг та інших людей без заробітку, які шукали в місті притулку"⁷⁶.

Вочевидь, і конституція 1611 р. не вирішила проблеми. Кількість втікачів, волоцюг і жебраків зростала. Тому на черговому звичайному варшавському сеймі, що тривав з 23 серпня по 14 вересня 1621 р., знову була про них мова, і за невиконання "неофіційних" жебраків з міста передбачалась кара в 200 марок⁷⁷. Така посилена увага до збереження порядку і закону у державі, посилення відповідальності за його порушення, не в останню чергу була викликана складною зовнішньополітичною ситуацією, адже сейм тривав під час протистояння з турками під Хотиним.

Питання про жебраків і волоцюг було надзвичайно актуальне для багатьох міст, особливо для великих і багатих, і міська влада чимало робила для регламентації стосунків міщан з цими людьми. Винесення цього питання на розгляд сеймів підкреслює його вагу і актуальність протягом багатьох років. Воно було актуальним не тільки тому, що жебраків іншували і табували у міському соціумі, а ще й тому, що через посередництво жебраків міщани намагались очиститися від гріхів і вимолити прощення у Бога, що, зрештою, вписувалося у християнську доктрину. Середовище жебраків було далеко не однорідним, та

⁷⁴ ЦДДАУЛ. Ф. 52. Оп. 2. Спр. 342. Арк. 22–23.

⁷⁵ Volumina Legum. Т. III. S. 13–14; Volumina Constitutionum. Т. III. Vol. 1. S. 30.

⁷⁶ Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / пер. з польськ. І. Сварника. Львів, 2002. С. 226–227.

⁷⁷ Volumina Legum. Т. III. S. 201–202; Volumina Constitutionum. Т. III. Vol. 1. S. 295, 301.

й ставлення до цього прошарку було амбівалентне: одних переслідували, а інших не лише толерували, а й підтримували, бо вони були важливим елементом організації християнського соціального простору. Ставлення до жебраків і лузних людей змінювалося з часом. Воно залежало від моралі, яка побутувала у тогочасному суспільстві, зокрема і від змін у християнській доктрині. Меншою мірою воно залежало від політичної та економічної ситуації в державі.